

LBRIS

We know
books

LASZLO ALEXANDRU

•

A URCA LA STELE

Noi contribuții la studiul lui Dante

Editura Ecou Transilvan

Cluj-Napoca

2023

<i>Către cititori</i>	7
A. Cu fața spre Dante	11
Trubadurii lui Dante (despre Lectura Dantis)	11
Cîți kilometri are Infernul? (despre Galileo Galilei).....	25
Dante pe americănește (despre Rod Dreher)	33
Închipuiri despre Dante (despre Chiara Mercuri) ..	47
Măiestrie artistică la Dante (despre hipotipoza cu hendiade)	52
Sufletele copiilor la Dante.....	57
Psihologie dantescă.....	66
Dante. După 700 de ani (despre sinteza sentimentelor omenești în Divina Comedie)	74
B. Cu fața spre public	83
Muzica în „Divina Comedie” (conferință la Universitatea de Arte din Tîrgu Mureș)	83
Roberto Benigni face spectacol cu „Divina Comedie” (conferință la Universitatea de Arte din Tîrgu Mureș)	130
Aventura mea cu Dante (conferință la Biblioteca Județeană din Baia Mare)	139
Despre empatie la Dante (conferință la Academia Română din București)	179

Dante – rugăciunea către Sfânta Fecioară (conferință la Uniunea Scriitorilor din Cluj)	207
George Coșbuc, primul traducător integral al „Divinei Comedii” în română (conferință la Universitatea Liberă din Bruxelles).....	237
„O carte pentru a înțelege taina universului” (dialog cu Emilian Galaicu-Păun).....	260
Despre Dante (dialog cu Amalia Lumei)	267
Structura Purgatoriului (dialog cu Ovidiu Pecican).....	276
Jaloane spirituale în Purgatoriul dantesc (al doilea dialog cu Ovidiu Pecican).....	327
Cum mi-am petrecut Anul Dante?	352
<i>Indice de nume</i>	361

A. Cu fața spre Dante

Trubadurii lui Dante

Grea mai era viața de artist în Evul Mediu! Unul și același personaj trebuia să compună, să recite, să cânte, să danseze și să improvizeze pentru a-i distra pe musafiri. Internetul nu funcționa, televiziunea nu se inventase. Arta era sincretică, iar nobilimea – grosolană. În afară de avuție și amuzament, n-o interesa mare lucru. În asemenea condiții mai curînd neprielnice, oamenii de rînd au simțit nevoia de-a pricepe ce anume se ascunde într-o poezie adîncă, despre care se auzeau lucruri bune. S-au adresat cu o petiție către priori și notabilități, rugîndu-i „să vă îngrijiți de-a obține și de-a aproba solemn ca să puteți alege un om harnic și înțelept, bine învățat în știința acestui tip de poezie, pentru vremea pe care o vreți, dar nu mai mult de un an, spre a citi cartea popular numită *El Dante* în orașul Florența pentru toți cei ce vor să ia aminte, în

toate zilele fără sărbători, într-un șir de lecții continuate cum de obicei se petrece în asemenea lucruri" (*"vi preoccupiate di provvedere e di fare solennemente approvare che possiate scegliere un uomo valente e sapiente bene dotto nella scienza di questo tipo di poesia per il tempo che volete ma non maggiore di un anno perché legga il libro volgarmente chiamato «El Dante» nella città di Firenze per tutti coloro che vogliono ascoltare tutti i giorni non festivi in un ciclo di lezioni continuo come di solito avviene in simili affari"*, după cum consemnează Franco Nembrini).

La 9 august 1373 consiliul florentin aprobă cererea și-l numește pe Giovanni Boccaccio să citească și să comenteze în fața oamenilor *Divina Comedie*. Prozatorul își intră în atribuții la 23 octombrie 1373, descifrînd pasajele dantești în biserica Santo Stefano di Badia, de-a lungul a 60 de lecții, cu care ajunge pînă la cîntul XVII din *Infern*. Apoi boala și moartea îl doboară. Dar o nouă disciplină, intitulată *Lectura Dantis*, ce urma să dobîndească o incredibilă dezvoltare de-a lungul secolelor, tocmai fusese lansată.

Lecturi publice din opere literare sau științifice se tot făcuseră pe-atunci. De fapt însuși actul de-a citi se desfășura cu voce tare și era de neimaginat ca vreun om să stea, de unul singur,

pentru a descifra în liniște semnele dintr-o carte. Istoria culturii consemnează emoția Sfântului Augustin, care l-a remarcat pe Sfântul Ambrozie citind tăcut, fără a articula vorbele, și a rămas uluit de una ca asta. „Cînd citea, ochii săi alunecau pe deasupra paginilor, iar spiritul său scurta înțelesul rîndurilor, în vreme ce glasul și limba sa se odihneau. Adesea, cînd eram și eu prin preajmă – căci nu păzea nimeni la poartă și nici nu era obiceiul ca un nou-venit să fie anunțat – îl vedeam cum citește în tăcere și niciodată în alt fel. Rămîneam așezat, într-o îndelungată tăcere – căci cine ar fi îndrăznit să tulbure o atît de mare adîncire în studiu?! – și apoi plecam, presupunînd că nu voia să fie tulburat în scurtul răstimp cînd, ferit de lărma treburilor celorlalți oameni, se putea dedica refacerii propriului spirit. Se ferea poate să citească cu voce tare, ca nu cumva vreun ascultător atent și interesat să-l silească să se angajeze în lungi lămuriri sau dezbateri pe marginea unor pasaje mai obscure, pierzînd astfel o parte din timpul destinat cărților pe care voia să le studieze. Un alt motiv, poate încă și mai întemeiat, pentru care citea în gînd era și nevoia de a-și cruța vocea, care i se deteriora cu ușurință. În sfîrșit, oricare ar fi fost

motivul său interior, acesta nu putea fi decât foarte întemeiat la un bărbat precum Ambrozie.”

Cît privește citirea *Divinei Comedii* în fața poporului, ea era argumentată de o situație specială. Curiozitatea mulțimii neinstruite se ciocnea de dificultatea sensurilor supraetajate ale capodoperei. Așa se face că lectura trebuie însoțită de comentarii. Privirea alunecă mereu de la substanța versurilor la conotațiile explicative din subsolul paginii. Demersul intelectual își pierde „linearitatea”, dobîndește o mișcare circulară, în care frumusețea estetică e verificată prin adîncimea semnificațiilor sale. Iar textul dantesc își dezvăluie unicitatea în ansamblul operelor literare ale lumii: pentru a fi corect priceput, trebuie nu parcurs în singurătatea lecturii tradiționale, ci savurat în cadrul spectacolelor publice.

*

După implicarea lui Boccaccio în *Lectura Dantis*, un alt moment propice a apărut în secolul al XVI-lea, sub auspiciile Academiei Florentine. O grupare de dantologi pasionați (F. Verini, J. Mazzoni, G.B. Gelli, P.F. Giambullari, B. Varchi, G. Galilei și alții) au fost însoțiți în lecturile lor

LIBRIS | We know books
din *Infern*, *Purgatoriu* și *Paradis* de-un public curios, care s-a implicat în dezbaterile din perioada 1540-1589.

Încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea fenomenul se instituționalizează: se constituie „La Società Dantesca Italiana” precum și „Deutsche Dante Gesellschaft”. Cunoscutul cercetător Francesco De Sanctis își ține cursurile de dantologie la Torino și Zürich. Se inaugurează revistele de specialitate *Bullettino della Società Dantesca*, *Giornale dantesco*, *Studi danteschi* etc. Etapa contemporană a lecturilor pornește în secolul XX, odată cu pleiada comentatorilor ce se dedică acestei nobile preocupări. În diverse localități italiene (Roma, Firenze, Milano, Genova, Napoli) se organizează conferințe publice ori sesiuni științifice consistente, fructificate în „lecturi dantești” ale unor pasaje controversate, unde s-au afirmat specialiști prestigioși (Isidoro Del Lungo, Francesco Torraca, Attilio Momigliano, Nicola Zingarelli, Michele Barbi, Bruno Nardi etc.). Studiul pe text ia forma unor reputeate ediții științifice: Scartazzini-Vandelli, Casini-Barbi.

Dar nu direcția filologico-academică, de consolidare a operei dantești, mă interesează în acest context, ci filonul său oral de propagare. În

Evul Mediu lecturile pe străzi și în piețe erau destinate să aducă poezia la îndemîna publicului analfabet. În secolul XX recitățile celebre urmăresc să pună în sintonie spiritualitatea profundă cu publicul grăbit de ritmurile existenței. Noile mijloace de tehnologie sînt puse la treabă. Au rămas în memorie recitățile dantești ale lui Vittorio Gassman, transmise prin intermediul televiziunii publice RAI și înregistrate pe discuri de vinil. Cîteva decenii și-a dedicat scriitorul Vittorio Sermonți recitării *Divinei Comedii*, iar din peregrinările sale au rezultat trei cărți groase și o colecție de audiocasete.

*

Fără îndoială că cel mai mare succes de public l-a cules, cu lecturile publice dantești din ultima vreme, Roberto Benigni. Totul a pornit de la o aparentă întîmplare, cu recitarea unor versuri ale *Divinei Comedii* într-o emisiune televizată. Surpriza a fost totală. Actorul comic, pe care toată lumea se obișnuise să-l vadă strîmbîndu-se și bălăngănindu-se pe scenă, adopta pe neașteptate mina sobră și tonul grav, în articularea perfectă a versurilor medievale. Își transporta spectatorii, pentru cîteva clipe, într-o altă lume,

de odinioară. Iar când liniștea stăpînea și tensiunea vibra în aer, măscăriciul izbucnea din nou în hohote, sfîșia vraja printr-o aluzie politică licențioasă. Cele trei momente ale reprezentației gîndite de Roberto Benigni își au, fiecare, rolul bine precizat. Prima parte slujește la „captarea bunăvoinței”, prin conversația facilă a protagonistului cu publicul, lansarea unor glume în doi peri, efortul de reconstituire a realităților sociale, politice, artistice și mentale din Evul Mediu, asemănaute uneori cu acelea din prezent. A doua parte urmează îndeaproape textul dantesc, prin citirea cîntului din seara cu pricina, explicitarea semnificațiilor sale, scurte digresiuni pe marginea simbolisticii aferente, evocarea unor judecăți critice semnificative. În a treia parte – de mare sobrietate și încărcătură artistică – sînt recitate din memorie versurile care tocmai au fost comentate: aici poezia își ocupă rolul primordial și emoția lirică e copleșitoare.

Prima ediție a spectacolului *Tutto Dante* s-a organizat în Piazza Santa Croce din Florența, în iulie 2006, de-a lungul a 13 serate, cînd au fost prezentate cele mai importante cînturi din *Infern* și ultimul din *Paradis*. Peste 5.000 de spectatori au urmărit performanțele actorului în fiecare seară. Turneul italian a inclus 130 de spectacole în 50 de

orașe, cu peste 600.000 de spectatori. Turneul internațional a acoperit cele mai semnificative orașe ale lumii, unde artistul a fost aplaudat de peste 100.000 de spectatori. Înregistrarea show-ului său a fost transmisă de televiziunea publică RAI, în anii 2007-2008, și a obținut recorduri fabuloase de audiență: prima emisiune a avut peste 10 milioane de telespectatori. Seria de DVD-uri realizate s-a vândut ca pâinea caldă, împreună cu publicațiile de mare tiraj *La Repubblica* și *L'Espresso*.

A doua ediție din *Tutto Dante* s-a desfășurat în iulie-august 2012, în aceeași piață istorică din Florența, și a inclus prezentarea cânturilor XI-XXII din *Infern*. Succesul a fost la fel de semnificativ. Presa a pus în evidență entuziasmul nestăvilit al lui Roberto Benigni și talentul său uimitor de-a reconcilia scâlîmbăiala din *Commedia dell'Arte* cu filosofia dantescă a Evului Mediu. A treia ediție, desfășurată în cele 12 spectacole din vara anului 2013, în decorul florentin prestigios, a adus în fața publicului cânturile XXIII-XXXIV din *Infern*. Potrivit indiscrețiilor ajunse în presa internațională, se pare că Roberto Benigni își va fructifica experiența recitărilor dantești în filmul artistic pe care îl pregătește în această perioadă.

Franco Nembrini s-a născut în 1955 într-o familie modestă, cu mulți copii. Încă din primii ani s-a confruntat cu greutățile materiale, fiind constrâns de împrejurări să muncească pentru a se întreține. Viața văzută ca o pradă, descoperită și cucerită pas cu pas, l-a apropiat sufletește de experiențele lui Dante de odinioară, l-a ajutat să găsească drumul către *Divina Comedie*, să facă o pasiune pentru ea. Nembrini urmează studii private, în paralel cu muncile umile, termină liceul și apoi secția de pedagogie a Universității Catolice din Milano. Se însoară, are numeroși copii, pe care se gândește să-i instruiască și el acasă, povestindu-le despre poetul florentin. Treptat se alătură, la lecțiile din sufragerie, colegii copiilor săi, verișorii și prietenii lor, mamele și mătușile acestora. Comunitatea sporește, se înființează asociația de tineret *Centocanti*: iubitorii de poezie se înscriu cu drag, mai ales că statutul prevede obligația fiecărui membru de-a ști pe de rost un cânt al *Divinei Comedii*. Tinerii se răspîndesc apoi în alte școli, centre culturale și localități, unde duc cu ei spiritul fervent al reuniunilor, răspîndesc învățăturile acestui ciclu de întâlniri denumite simplu *Dante per le massaie* (Dante pentru gospodine).

Din munca efectivă la catedră a lui Franco Nembrini, dublată de reflecțiile sale de după-masă în jurul ideilor dantești, s-au născut cele trei volume *Alla ricerca dell'io perduto*, urmate curînd de alte trei volume, ce sintetizează lecturile poemului medieval: *Dante, poeta del desiderio*. Întrunirile lui Nembrini continuă și în aceste zile, în diverse mici localități ale Italiei, prin teatre, săli de sport ori săli festive ale liceelor, cu o frecvență lunară ori bilunară. Vorbitorul e un bărbat masiv, cu barbă și elocvență impunătoare, cu voce tăioasă și ton răspicat. Le împărtășește celor prezenți legătura sa "umilă și pătimașă" cu Dante, de la care a învățat multe lucruri. Mesajul artistului medieval este actualizat și tradus pe înțelesul omului contemporan, cu problemele care ne frămîntă pe toți: iubirea, prietenia, credința, binele public etc.

Franco Nembrini, ca un adevărat șef local al organizației catolice *Comunione e Liberazione*, ne transmite învățături de viață, pentru ziua de azi, extrase și adaptate din textul dantesc: trăim orbește, vînam doar succesul material imediat, avem nevoie de-o lumină transcendentă, care să ne călăuzească. Sacerdotul semi-laic perorează cu patetism, citează bombastic versurile capodoperei, pe care le răsuțește îndată în slujba